

Паспортизація запозичень у словнику іншомовних слів староукраїнської мови

(на матеріалі північноукраїнських пам'яток XVI–XVII ст.)

У пропонованому словнику матеріал добирається з текстів різних стилів XVI–XVII ст., писаних на північноукраїнській території та в яких виразно виявлені поліські лінгвальні риси. Найбільше пам'яток аналізованого періоду належить до ділового стилю (акти городських, підкоморських та земських урядів із Володимира-Волинського, Луцька, Житомира, Овруча, Києва, Кременця, Вижви, грамоти, універсали як державного рівня, так і приватні). У невеликій кількості наявні тексти інших стилів – художня, полемічна, конфесійна література. За географічним принципом залучаємо до джерельної бази «Ключ царства небесного» Г. Смотрицького, Пересопницьке Євангеліє, вірші Андрія Римші, «Духовний заповіт» В. Загоровського, твори Іпатія Потія та ін.

У попередніх працях¹ детально описано концепцію пропонованого словника та критерії виділення й методологію дослідження запозичених слів, тому тут коротко пояснимо принципи побудови словника². Складниками словникової статті є:

1) реєстрове слово в початковій формі з усіма виявленими графічними варіантами;

2) вказівка на мову, з якої потрапило слово в українську (описувати запозичену лексику можна за історичним (з якої мови безпосередньо

¹ Титаренко В. Принципи укладання історичного словника запозиченої лексики (на матеріалі північноукраїнських пам'яток XVI–XVII ст.) // Лексикографічний бюлетень. – 2010. – Вип. 19. – С. 103–113. Титаренко В. Критерії виділення та методологічні аспекти дослідження запозичених слів (На матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу) // Лексикографічний бюлетень. – 2011. – Вип. 20. – С. 180–192.

² Розробляючи принципи укладання словника, спиралася на засади історичних словників інших типів, зокрема «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», «Матеріали ...» Є. Тимченка, «Даўнія запазычаны беларускай мовы» А. Булики та ін.

потрапило слово до мови-реципієнта) та етимологічним (у якій мові слово утворилося) джерелами. У наших студіях описуємо за етимологічним джерелом, яке перебачає врахування мови-джерела запозичення та мов-посередниць, тому лексеми, що потрапили через посередництво польської мови з інших, відокремлюються від власне полонізмів, наявність польського, чеського тощо відповідника свідчить про можливий, але не єдиний шлях проникнення цих слів до української мови. Цілоком може бути, що одне й те слово в різних пам'ятках з'являлося різними шляхами. Також уважаємо за потрібне подавати різні погляди на історію одного й того ж слова та, за потреби, додатково коментувати певні мовні явища, котрі відбувалися в процесі запозичення (наприклад, лексема змінила рід, зазнала зміни семантики тощо);

3) тлумачення лексичного значення реєстрового слова (ілюстративний матеріал наводиться для найбільш повного представлення лексичного значення, а також на всі виявлені графічні варіанти. Кожне значення лексеми ілюструється контекстом з пам'ятки. Цитати наводяться з текстів різних стилів, писаних на різній північноукраїнській території (Києва, Житомира, Луцька, Володимира тощо);

4) вказівки на місце написання пам'ятки, час, джерело;

5) додаткові коментарі і спеціальні позначки, якщо цього потребує лексема, зокрема, подаючи омоніми, фразеологізми тощо, користуємося спеціальними позначками, зокрема цифровими індексами, значком ◊ і т. ін.

На нашу думку, у працях, у яких аналізуються запозичення, обов'язково має міститися вказівка на джерело інформації (відповідні етимологічні чи іншого характеру джерела), оскільки, по-перше, це підтверджує походження іншомовних слів, по-друге, з етичного погляду часто дослідники не самі простежують історію іншомовного слова, а на підставі вже наявних студій етимологів, відповідно, має бути покликання, і по-третє, низка лексем в українському мовознавстві не має однозначного трактування, тому дослідник запозичень таким чином проілюструє, чиїх поглядів дотримується чи, можливо, проводив власні етимологічні розвідки. Тому й у цій публікації після мови донора зазначатимемо скорочено джерело, звідки взята інформація про історію запозиченої лексеми (наприклад, ЕСУМ, ЕSB, ВES та ін.).

Матеріали до словника

АНИМУШЬ (п. *animusz*, лат. *animus* [BES I, с. 12]) ‘запал’: *теды его милость панъ Каменъски(и) з выне(с)лы(м) якимъсь анимушемъ своимъ шведъшисе а и(з) слъгами и (с) челе(д)ю своею при(с)пособивъши се и намовивъши мене чоловика невинного покоемъ права по(с)политого бѣ(з)печоного... потрѣтилъ мене* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 184).

БОХОНЬ (п. *bochen*, свн. *vochenze / fochenze* [BES I, с. 63; ESB, с. 34]) ‘буханець’: *...а (р)жаного хлѣба два(д)цать и семъ бохоновъ...(сплатити податок – В. Т.)* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 178).

БРАМА¹, БРАНА (стп. *brama, brana*, стч. *brana* [ESB, 37–38]) 1) ‘великі ворота у фортецях, міських укріпленнях, баштах, брама’: *...то(т) тѣстамѣ(н)ть // кзва(л)то(в)не ув Остро(г) и (в) браму ме(ст)цкую взяли... (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 60); Григорѣ(и) Нѣ(в)мири(ц)ки(и), во(з)ны(и) и енера(л) воево(д)ства Кие(в)ско(г)[о]... да(л) и положиломъ по(з)вы зе(м)ские кие(в)ские на трибуна(л) при(ш)лы(и) Любе(л)ски(и)... у брамы за(м)ковое у ворота во(т)кну(л)... (Житомир, 1605; ДМВН, с. 45). ω(т) ты(х), што за (б)рамами с поро(ж)ними возами стояли, по шести гроше(и) лито(в)ски(х) брал* (Володимир, 1608; ТУ, с. 246); *на томъ месте тепере заробили брану воротную и еще необмазаная* (Овруч, 1684; АрхЮЗР, 2/П; с. 36). 2) ‘тюрма’: *протестантесъ просили уряду о указанье вязеня таковымъ виновайцамъ тутъ в замку Луцкомъ, в браме, в турме здавна будучой* (Луцьк, 1644; АрхЮЗР 8/III, с. 601).

Зміна *н* → *м* відбулася в польській мові під впливом омонімічної лексеми *брама* ‘облямівка’ [ESB, с. 37–38]). У досліджуваних пам’ятках більш поширеною виявилася форма *брама*.

БРАМА² (стп. *brama*, нім. *brame, brāme* [BES I, с. 72]) ‘облямівка’: *Скрыню великую з шатами, в которой дей было: саянов оксамитных чотыри: оден чорного оксамиту рытого з трема брамами злоголавовыми* (Володимир, 1573; АрхЮЗР 8/III, с. 245).

БРАШНО (цсл. *брашьно* [СлУм. 2, с. 68]) ‘їжа’: *да шѣ(д)ши в села, коупл(т) собѣ брашна* (Пересопниця, 1556–1561, ПЄ, с. 166).

БРЫНЬДЗА (стп. *bryndza*, рум. *Brînză* [BES I, с. 81]) ‘овечий сир’: *Ѹ Ωмельяна Търъкина овъса мирокъ дви, ку(р) десетъ, ма(с)ла кго(р)нець, сыра, брынъдзы кунъвы дви взели* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 161).

ВАНТУХЪ (п. *wantuch*, нім. *Wagentuch* [ЕСУМ I, с. 329], розглядається як результат видозміни форми *лантух* (п. *lantuch*) або як стягнена форма *Wagentuch* ‘полотно для воза’ [ЕСУМ I, с. 329]), ‘мішок, лантух: одиниця виміру хмелю’: ...у *Степани* *ω(т) ва(н)туха хмелю по (д)вана(д)ца(т) гроше(и) беру(т)* (Кременець, 1545; ТУ, с. 70); *Маєть быти бра-но ω(т) обохъ рукъ*: ...*ω(т) ва(н)туха хмелю – гроше(и) двана(д)цать* (Луцьк, не пізніше 1569; ТУ, с. 140); ...*съпалили, меновите*: ...*такъ же и шъпи(х)лє(р), въ которы(м) было... хъмелю ва(н)тухъ – золотыхъ двана(д)ца(т)...* (Луцьк, 1625; СР, с. 187).

ВАРУНОКЪ (стп. *warunk*, п. *warunek*, свн. *warunge* [ESB, с. 679–680] ‘умова’: ...и *пото(м)ки або кре(в)ные мои не маю(т) по(д) такими (ж) вару(н)ки и обова(з)ки вьше(и) описаными* (Володимир, 1584; ТУ, с. 206); *То па(к) его м(л). кнъзъ Ружи(н)ски(и) и ма(л)жо(н)ка его м(л). обоє спо(л)нє, пропо(м)нєвши доброво(л)ного запису свое(г)[о] и (в)си(х) обова(з)ко(в) и вару(н)ко(в) пра(в)ны(х), в не(м) описаны(х),... на себе вси(х) по(д)даны(х) з моцѣ владзы и послуше(н)ства и(х) м(л). и зо (в)сими пожи(т)ками ω(т)няли и (с) спокоиногo дє(р)жа(н)я мо(ц)но, кѣва(л)то(м) выбили* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 27); ...*которую онъ за правомъ и конътрактѣтомъ аренъдовънымъ и певънымъ варънъками до посєсьи ω(д) зъма(р)лого небожъчика княжати его м(л) Короля Корецького в моцѣ, дє(р)жанє и (с)поко(и)ноє ѳживанъє подана трыма(т)* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 141); ...*для того варунокъ вкладаю на нихъ и на то есмѣ даль, яко на речъ мою властную* (Луцьк, 1638; АрхЮЗР 1/VI, с. 747).

ВОНТПИТИ, ВОНЪЛТИТИ (стп. *watpic* [ЕСУМ I, с. 424; ESB, с. 682–683]) ‘мати сумнів, сумніватися’: *Не вѣдати чи оу вѣре во(н)тпите чи о Ба избавле(н)є мало дбаєтє про што на пре(д)ки свои не памєтаєтє* (Остріг, 1587; Ключ, с. 8); *А поводова сторона, реа(с)сумуючи пє(р)шую протєстацию свою... репротєстуючи(с), вцалє вси доводи, докумєнта, пробациє, добродє(и)ства правные заховавши, абы инътекритати грунтьовъ поводовое стороны... ничего не шкодили, ани правные поступки и добродє(и)ства, стороне поводово(и) служащие, вон(т)пили, протєстовала(с)...* (Київ, 1643; ДМВН, с. 249); *А пленипотєнтъ поводовое стороны... протєстова(л)сє..., жє такими позваная сторона зволючи(т) дилациями, абы инътекритати грунтьовъ поводовое стороны, ... не шкодили, ани правные поступки и добродє(и)ства ...вонътлили* (Київ, 1643; ДМВН, с. 265).

ГА(Л)ЖБАНТЬ (п. *halsbant*, нім. *Halsband* [Brükner, с. 168]) ‘деталь спорядження воїна’: *А меновитеε взяла пани Вина(р)ская потаε(м)не за вла(с)ною намовою и ро(с)каза(н)ε(м) ма(л)жо(н)ка своего з го(с)поды моеε Слободисъць // зо тою мо(с)ко(в)кою Ωленою ря(д) сребраны(и) гуса(р)ски(и) зъ га(л)жба(н)томъ* (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 71).

ДОБОШЬ, ДОБАШЬ (стп. *dobosz*, уг. *dobos* [ЕСУМ II, с. 98]) ‘військовий музикант: барабанщик; литаврист’: *...ю(ж) на зе(м)ли лежачого небо(з)чика вси спо(л)не з челя(д)ю своею тыра(н)ско праве забияли, в оста(т)ку и стреля(т) до небо(з)чика его м(л). па(н) ро(т)мистръ конε(ч)не росказа(л), яко жъ в по(л) з ручъници южъ ба(р)зо ра(н)ного добошови свое(му) пре(с)трели(т) ро(с)каза(л)* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 201); *На ω(с)тато(к) южъ се са(м) доволи на(д) ни(м) тира(н)ско на(ст)ви(в)ши, а видечи есче трохи живо(ε)[о], добашови своему дъругому Самоелови его м(л). па(н) ро(т)ми(ст)ръ каза(л) конε(ч)не шию дотяти* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 201).

ДУКАТЪ (стп. *dukat*, нвн. *dukat*, іт. *dukato*, лат. *ducātus* ‘герцогство, князівство’ [BES I, с. 310]) ‘срібна, а потім золота монета, що була поширена в деяких європейських країнах, дукат’: *...личачи по три годы ро(к) ω(д) року тую суму три тисεчи и чотыриста ко(н) грошє(и) па(н)у Ивану Гапличу ω(т)дамъ и заплачу и(н)ши(м), ω(д)но тала(р)ми добрыми, которые иду(т) по золотому и по три гроши або че(р)лєными золотыми добрыми уго(р)скими, або монєтою по(л)скою, або полугро(и)ками и широкими гро(и)ми монєты литвское, а не дукаты ани гро(и)ми почво(р)ными, ани потро(и)ными, ани подво(и)ными... (Володимир, 1569; ВГ, с. 54); в других дво(х) важило сєре(б)ра чотыри гри(в)ны, двана(д)ца(т) дукато(в), перлы великими ωсажованы, што сєстра наша на ши(и) носовала* (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 494)

ДЯКЛЮ (лит. *dúokle, dokle* [Булика, с. 104]) ‘данина збіжжям’: *записую его мл(с)ти кнзю Роману Фєдорови(чу) Са(н)кзушку... село Залє(с)ца з бояры и (з) и(х) имє(н)ями, слугами пу(т)ными, з лю(д)ми тяглыми и (з) и(х) землями всякими пови(н)ностями и роботами, и с платы грошовыми, и да(н)ми медовыми, и (з) дя(к)лы житными и овсяными, и (в)сяки(ми) иными пожи(т)ками, з ни(х) приходячими... (Камень, 1571; ВГ, с. 141).*

ЕКЗЕМПТЬ (стп. *egzempt*, лат. *exemptus* [ЛРС, с. 392]) ‘документ про звільнення від певних обов’язків’: *жа(д)ны(х) оборо(н), которые бы ко(л)векъ з выналя(з)ку лю(д)ского мо(г)ли бытъ вымы(с)леные не заживаючи хоробами по(с)лугую речи по(с)полито(и) и екъзе(м)птами, не закладаючи се апеляцы(и) прозеквучые(и) не чинечи, ани и(ж) себе на помо(ц) не беручи и (з)гола жа(д)ны(х) оборонъ пра(в)ны(х) и неправныхъ не заживаючи* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 101).

ЗКГВАЛТИТИ (стп. *zgwalcic* [ESB, с. 189]) ‘збездестити’: *...поменТные нае(з)дъники... протѣ(с)туючого в даму мнованы(м) напа(д)ши, такъ самого (ж) яко и самую словы неу(ц)тивыми пофукали, поляя(ли) // гонорови ихъ шляхе(т)ско(му) шкодачи(ми) и доткливы(ми), которо(и) в тоѣ(и) протѣ(с)тацѣ(и) для в(с)тыду и писати не може, в чи(м) до(м) тепере(и)ны(х) протѣстующи(х) зквал(л)тили и по(г)рабили* (Житомир, 1650; ДМВН, с. 204).

КАПИТУЛА (п. *kapitula*, лат. *capitulum* [BES I, с. 625]) ‘колегія духовних осіб при єпископській кафедрі’: *«Дѣя сегоднешньего звы(и)писаного вря(д)ни(к) капитулы головного костела луцкого светое Тро(и)цы хотечовски(и) Фро(н)цъ О(л)шевски(и) з многими помо(ч)никами своими, бояры хотечовскими, за росказа(н)емъ всеѣ капитулы, ... з ру(ч)ни(ц) на мене стреляти хотели»* (Володимир, 1587; ТУ, с. 213–214); *...и по капитулу его м(л) Киевскую до знесеня и (с)касова(н)я презы(с)ку... (Житомир, 1617; СР, с. 161); ...постанови(в)шисе очеви(с)те велебньи в бозе ксе(н)дзъ Ма(р)цинь И(з)дебски(и), по(д)зскани(и) катедры Луцкое, ... з ла(с)ки божое би(с)купа луцкого, по(д)ка(н)цлерого коро(н)ного, всеѣ капитулы викарьповъ катедры Луцкое уска(р)жа(л)... (Луцьк, 1620; СР, с. 174); А по ты(м) сторона поводова по(д)несла трети(и) позовъ по(д)комо(р)ски(и) автѣ(н)ты(ч)ны(и), ѿ(д) себѣ по велебно(г)[o] в Бозе ѿ(т)ца Исаия Трохимовича, игумена монастыра свето(г)[o] Николы Пусты(н)но(г) [o] кие(в)ско(г) [o], и капитулу того (ж) монастыра* (Київ, 1639; ККПС, с. 223).

КАРБАЧЬ, КГА(Р)БАЧ (стп. *karbacz*, тур. *kirbāç*, *kirpāç* [ЕСУМ II, с. 388]) ‘батіг, нагайка’: *Тимоша нелитостивѣ зби(л) и (з)рани(л), ... на лево(м) плечи две пре(н)кги ѿ(т) ка(р)бача* (Житомир, 1611; АЖГУ, с. 77); *...у Тимоша видѣлъ є(с)ми рану синюю, черѣ(з) плече кие(м) ударено,*

ухо правое кривавое, на лево(и) стороне две пренъкги $\omega(t)$ кга(р)бача (Житомир, 1611; АКЖГУ, с. 91).

КАФТАН, КАӨТАНЪ, КАПЪТАЪ (тур. *kaftan* [ЕСУМ II, с. 377]) ‘каптан’: У Матыса Счепановского[!] злуплено: ярма(к) сини(и), лю(н)-ски(и), коштоваль копъ три, кафтан лиси(и), копъ две коштова(л) (Житомир, 1584; АКЖМУ, с. 120); И в то(т), де(и), ча(с) за кга(л)то(в)ным наеха(н)е(м) ихъ погинуло з дому его речеи домовы(х) немало, тое(ст) два каөтаны за(м)шовы(х), однорядо(к) сини(и) лю(н)ски(и) з шнурами... (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 395); А потомъ каза(л) челя(д)никови своему на (и)ме Ха(р)кови, яко се онъ прозыва(л) Хворо(с)товичъ по-шляхо(ц)ку, зняти з него капътанъ кра(с)ньи, нитьками перешиваны(и), ключьем напъханы(и)... (Луцьк, 1630; ПЖАК, с. 171).

КИТАЙКА (тат. *Kytai* [Булика, с. 155]) ‘шовкова або бавовняна тканина’: Устава туре(ц)кихъ товаровъ: ... $\omega(t)$ ке(и)сяка кита(и)ки бу(р)-ское [мае бути ту(р)ское – В. М. Титаренко] – гроше(и) чотыри (Луцьк, не пізніше 1569; ТУ, с. 140); У Во(и)тєха Рачи(н)ского злуплено дєлю бу(р)-на(т)ную, фа(и)лю(н)дишевую, кита(и)кою по(д)шитую [!] (Житомир, 1584; АКЖМУ, с. 119); ...на(и)не(р)вє(и) взяли дєлю фалю(н)дъшовую чи(р)воную, кита(и)кою зеленою по(д)шитую, купленую за два(д)ца(т) золоты(х) по(л)ски(х) (Житомир, 1605; ДМВН, с. 35–36).

КЛУНЯ, КЛОНЯ (лит. *klūonas* [ЕСУМ II, с. 467]) ‘клуня, стодола’: у клуни замокъ $\omega(t)$ бивши узьлъ пашни молочоное, жита коло(д) не(т)-надъцать, пиєницы коло(д) десєть, овъса коло(д) не(т)на(д)цать (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 54); [...съпалили, мєновитє]: ...Такъ тежъ и клоня зо вси(м) зъбожо(м) (Луцьк, 1625; СР, с. 187).

МЕРЗАЧКА, МЕРЗЯТКА (п. *mierzątka* [BES II, с. 179]) ‘огида, прикристь’ у фразеологізмі ‘бути у ворожих стосунках’: Я с ты(х) причи(н), не хотєчи с пны Ора(н)скими у мє(р)зачъє бити, и проти(в)ку ни(х) стоя(ти), даломъ то(и) рєчи поко(и) и тыє выписы $\omega(t)$ пна Ща(ст)-ного и пне(и) ма(т)ки мєє(и), у суду земъского мнє даны(х) (Володимир, 1569; ВГ, с. 46). Я с тыхъ причи(н), (не) хотєчи с пны Ора(н)скими у мє(р)-зя(т)цє бы(т) (Володимир, 1569; ВГ, с. 48). ССУМ ілюструє частє використання лексеми в XIV–XV ст. [ССУМ I, с. 586].

МОЖДЕРЪ (п. *moździerz, moźdierz*, ч. *moźdieř*, свн. *morser// morsaer(e)*, лат. *mortārium* [BES II, с. 215]) ‘гармата’: А то суть броньньи

речи замьку Луцкого, которьи зложоны у склепє вєжи Воротное: ... дѣль велики(х) у хо(р)лѣбѣ, по(д)ле воротъ, – двѣ; а трети(у) – мо(ж)е-де(р) старосвѣ(т)ски(у) (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 145).

РАБАНИ (п. *rabīn*, дєвр. *rabbi* [Булика, с. 273]) ‘послідовники талмуда’: При то(м) жаловали на(м) жидове мѣста Лу(ц)кого обои(х) зборовъ – караимове и рабанове – на князя Ма(т)вѣа Че(т)вє(р)тє(н)ского ѿ погребѣища свои и ѿ ставѣ новозасѣтаньи... (ЛЗ 1545; ЛМ, с. 171).

РУБИНЬ (стп. *rubin*, нім. *Rubin*, лат. *ruber* [Brückner, с. 466]) ‘рубин’: Дрѣвѣю, де(у) скри(н)ку мою з грошми и (з) рєчи моими и жоны моеє взя(л), в которо(у), де(у), было... трети(у) пє(р)стєнь с каменємъ рѣбиномъ, коштова(л) золоты(х) чи(р)воны(х) деся(т) (Луцьк, 1582; ДБВ, с. 306); ...в которы(х) скры(н)ка(х) взяли напро(д) кле(у)ното(в) три: в о(д)но(м) было камєни(у) рубино(в) чтыри... (Володимир, 1599; ТУ, с. 231); ...ѿ(т)би(в)ши комору взяли шкатулу, в которо(у) было... пє(р)стє(н)ко(в) два золоты(х): оди(н) и(з) рубиномъ, коштова(л) по(л)ски(х) три(д)ца(т), а други(у) з диамє(н)то(м), коштова(л) золоты(х) по(л)ски(х) соро(к) (Житомир, 1611; АКЖГУ, с. 58).

РЫХВА (стп. *ryfa*, нім. *Reifen* [Brückner, с. 471]) ‘обід, шина’: Тоє(ст) меновитє взяли и кѣва(л)том пограбили... вы(р)ванѣты, обручи, рыхвы, свє(р)дла, долота, по(д)ковы ко(н)ские, сво(р)ни тоє, все коштовало золо(т)/ых/ два по(л)ских (Житомир, 1611; АКЖГУ, с. 33–34).

СЛѢСАРЬ (нім. *Schlosser* [Булика, с. 301]) ‘слюсар’: К тому ѿсобливе мѣщанє володимє(р)скии жаловали на князя старосту володимє(р)ского, што жѣ никоторьи мыслѣвцы и слѣсарѣ и иньшиє... ремєсники, мѣшкаючи в мѣстє Володимє(р)скомъ и дома свои маючи, ... тѣли, де(у), мѣ(ст)ское землі вживаючи, а за него, старосту, заложившиє, жадны(х) платовъ и подачокъ мѣ(ст)скихъ и по(д)во(д) давати и па(р)кану робити не хотятъ (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 170).

СЫГНЕТ, СЕГНЕТЬ, СЫГНѢТ (п. *sygnet*, лат. *signetum* від *signit* [Brückner, с. 528]) ‘перстєнь-печатка’: Приєха(в)ши до врдѣ замьку Лу(ц)кого єго м(л) па(н) Я(н) Якубови(ч) Мо(н)то(н)т³, ѿповєда(л) тѣмъ обычаємъ, што (ж), де(у), вчора(ш)нєго ча(с)у м(с)ца шю(н) два(д)ца(т) ѿмого днѣя, в суботу, згинулъ в него сыгнѣ(т) золоты(у) по(д) гє(р)бомъ єго топоро(м) лососє(м) (!) // и трєма врубѣ, которого ѿ(т)искати

³ Треба читати «Монтовт».

немогъ (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 341); *И на то я, Га(н)на Миколаевна Омстиковича, доброво(л)не з мило(с)ти и (з) с(!)правое хути моеє ма(л)-же(н)ское<. > дала... ма(л)жо(н)кови моему нами(л)шому, се(с) мо(и) ли(ст), припечатавши его власны(м) секзнето(м) мои(м)* (Володимир, 1569; ВГ, с. 68); *Напервеи, [с] самого пна ротмистра при том збитю здулено делию бурнатную, подшитую, коштовала талеровъ пятдесат, сыгнет з гербомъ, в нем было осмъ черленыхъ золотых, с которым ему хотель татарин руку уяяти* (Житомир, 1584; АКЖМУ, с. 119).

ТО(Л)МАЧЬ (тур. *tilmac* [Булика, с. 322], через українську мову тюркізм проник у старопольську, у якій лексема зазнала фонетичної адаптації й набула форми *thumacz* [ESB, с. 635], звідки вторинно була запозичена в українську мову – ‘перекладач’: *На початку ро(з)даньє за(м)ку Володимє(р)ского, водле попису реистра самого князя старостина, то есть: ... село Хобольтова, даль Олександро, король, Костюшку, толмачу* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 182).

ОБЛОЧИ(С)ТЫ(И) (п. *obłoczysty* [BES II, с. 345]) ‘подібний до кольору хмари’: *Ѹ Ма(т)яшиа взяли доломанъ облочи(с)ты(и) шипотѣховы, которы(и) коштовали два(д)цать золоты(х)* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 168).

ОМЕ(Ш)КАТИ (п. *omieszkać* [BES II, с. 410]) ‘гаяти, зволікати (час)’: *И онъ чини(л) перед нами справу, што жъ тѣли листы ѡ(с)дрѣскии скоро ѡ(т) Патєя до него принесены и ѡ(н), того часу ничего не ѡмєшикваа, служебными замъковыми в повѣтъ розо(с)ла(л), которому розосланью минуло бо(л)шии шысти недѣль* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 123).

ЧОТИРЬДЕСЯТ (п. *czterdzieście* [ESB, с. 101]) ‘сорок’: *Пуса(н) у Пори(ц)ку<. > по(д) ле(т) бо(ж)его нароже(н)я тыс[еча] пѣ(т)со(т) чоты(р)дєсѣтого року* (Порицьк, 1571; ВГ, с. 17).

ШАФОВАТИ, ШАФОВАТИ (п. *szafować*, нім. *schaffen, Schaffer* [Brükner, с. 539]) ‘розпоряджатися, управляти’: *Которыи они листы, отъ на(с)принємыши, три дни ку своєи воли и бачности ихъ мѣли и ими шафовали* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 119); *А(ч) бы подобно ещє лѣпше, коли бы тѣм не всѣ што не кождомѸ належить шафовали, толко с тѣ(м) што ѡрковъ сѣтаа дховно оуставила зако(н)но оутвердила* (Остріг, 1587; Ключ, с. 8); *здай ми личбоу изъ шафарьства твоего. бо ю(ж)е далѣи не боудєши шафовати* (Пересопниця, 1556–1561; ПС, с. 288); *...и всю ча(ст)*

имє(н)а моего у Бутєтича(х)..., и всю має(т)но(ст) мою, што они яко опекунове маю(т) ты(м) та(к) шафовати и владнути, якъ на и(х) ста(н) приналежи(т) (Володимир, 1577; ВГ, с. 23). *Має(т) уже и буде(т) мочи ма(л)жо(н)ка моя с пото(м)ки (своими)...* *тоє має(т)ности вси та(к) в рєчи... оною шафова(т), во(д)лу(г) уподоба(н)я обороча(т) до лє(т) и часу зупо(л)ного вы(и)стя в правє том...* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 25); *...для того варунокъ вкладаю на нихъ и на то есми даль, яко на рєчь мою властную, котору мнѣ волно было шафовати и за отпуścене греховъ моихъ и всехъ моихъ, церкви Божої и служителем ея, также нищимъ дати, даровати, фундовати* (Луцьк, 1638; АрхЮЗР 1/VI, с. 747).

Джерела

- АЖГУ** – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 256 с.
- АКЖГУ** – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид.: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 392 с.
- АКЖМУ** – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К.: Наукова думка, 1965. – 192 с.
- АрхЮЗР** – Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. – Ч. 1–8. – К., 1859–1914.
- Булика** – Булика А. М. Даўня запазычанні беларускай мовы / А. М. Булика. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 384 с.
- ВГ** – Волинські грамоти XVI ст. / Упорядн. В. Задорожний, А. Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995. – 245 с.
- ДБВ** – Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упорядники Микола Крикун, Олексій Піддубняк. – Львів, 2008. – 1220 с.
- ДМВН** – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: Зб. док. / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський та ін. – К.: Наукова думка, 1981. – 316 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: / За ред. О. С. Мельничука: В 7-ми т. – К., 1982 – 2012. – Т. 1–6.

- ККПС** – Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) – К.: Наукова думка, 1991. – 344 с.
- Ключ** – Смотрицький Герасим. Ключ царства небесного / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. – Житомир, 2005. – 123 с.
- ЛЗК** – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
- ЛМ** – Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. – К., 2005. – 597 с.
- ЛРС** – Дворецкий И. Х. Латино-русский словарь. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
- ПС** – Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Підгот. І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко – К., 2001. – 669 с.
- ПЖАК** – Яковенко Н. М. Пародії і жарти в актових книгах Житомира та Луцька першої половини XVII ст. // Український археографічний щорічник. – Вип. 2. – К., 1993. – С. 161–176.
- Сл.УМ** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 1–16. – Львів, 1994–2013.
- СР** – Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів / Упорядники Г. В. Боряк та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 357 с.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У двох т. – К.: Наукова думка, 1977–1978.
- Тимченко** – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. У двох книгах / Підг. до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса. – Київ-Нью-Йорк. – 2003.
- ТУ** – Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / АН УРСР. Археограф. комісія та ін.; упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К.: Наукова думка, 1990. – 408 с.
- УПРД** – Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / Упор. В. В. Безпалько, М. Б. Висотін, І. О. Ворончук, М. М. Кучерук, Ю. І. Чубик. – К.: «Фенікс», 2014. – 776 с.

- Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. – М.: Прогресс, 1964 – 1987.
- BES** – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego / A. Bańkowski. – Warszawa, 2000. – Т.1–2.
- Brükner** – Brükner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brükner. – Kraków: Wiedza Powczesna, 1957. – 806 s.
- BS** – Basaj M., Siatkowski J. Bogemizmy w języku polskim. Słownik. – Warszawa, 2006. – 502 s.
- ESB** – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego / Wiesław Boryś. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005. – 863 s.

Valentyna Tytarenko

VOCABULARY UNIT OF BORROWINGS IN THE DICTIONARY OF FOREIGN WORDS IN OLD UKRAINIAN LANGUAGE (on the material of north-Ukrainian monuments of the XVI–XVII centuries)

The register of dictionary will make the foreign appealing vocabulary, which is available in the Northern Ukrainian monuments of the XVI–XVII centuries, inherited and non-inherited vocabulary in Ukrainian language. Borrowed words will be categorized according to etymological source; etymons from possible intermediary languages will also be provided. All illustrated lexical meanings will include illustrative material. If necessary, some words will be submitted to the broader comments, especially if the token has a different interpretation of etymologists, we refer to relevant literature in the vocabulary. The source of the database of the dictionary will be texts of different styles of the XVI–XVII centuries, which originate from the northern Ukrainian territories and clearly reveal the polissya's linguistic features.

Key words: borrowing, historical source of word, etymologic source of word, passportization, vocabulary unit.